

BOŻENA SIERADZKA-BAZIUR

ORCID 0000-0002-4214-7268

Instytut Języka Polskiego PAN w Krakowie

MARIUSZ FRODYMA

ORCID 0000-0003-3807-4323

Instytut Języka Polskiego PAN w Krakowie

Analiza onomazjologiczna leksyki z *Modlitewnika Nawojki*

Zabytek językowy określany jako *Modlitewnik Nawojki* pochodzi z końca XV wieku i został zapisany w środkowej Małopolsce, jak to wynika z ustaleń Jana Łosia (1915: 226), Witolda Śmiecha (1953: 31) i Witolda Taszyckiego (1956: 253). Współcześnie czas zapisania tego tekstu datuje się na przełom XV i XVI wieku (Sadowski 2011: 52), a nawet na drugą ćwierć XVI wieku (Szatan 2014: 174). Stworzył go niezidentyfikowany kopista dla *Nawojki*, której imię pojawia się w tekście cztery razy w formie pełnej (s. 70, 83, 92, 111) i raz w postaci inicjału (s. 74). *Modlitewnik* ten został wydany dwukrotnie w XIX wieku – w transliteracji, do której zostało dołączone facsimile litograficzne pierwszych 48 stron rękopisu. Po raz pierwszy, w roku 1823, zabytek opublikował Jan Baptysta Motty pod tytułem *Książeczka do nabożeństwa, na której się modliła S. Jadwiga, z rodu królów polskich (...)*, a ponownie, według tejże edycji, jego syn Stanisław w roku 1875, nadając mu tytuł *Książeczka do nabożeństwa Jadwigi Księżniczki polskiej*. Tekst *modlitewnika*, który trafił w ręce Jana B. Mottego, nie miał tytułu. Umieszczony został w srebrnym futerale z pochodzącym z XVII wieku napisem: „Libellus – precarius – quo – utebatur

– S – Hedvigis – Ducissa – (...)” (por. Motty 1823: 14). Z tego siedemnastowiecznego napisu wydawca wnioskował, że modlitewnik należał do królowej Jadwigi. Później sądzono, że był w posiadaniu którejś z polskich księżniczek. Aleksander Brückner (1904: 127–137) zakwestionował te ustalenia i w wyniku badań stwierdził, że właścicielką modlitewnika była pani wojewodzina poznańska, Nawojka z Konięcpola, co potwierdziły dalsze ustalenia (por. Zawitkowska 2003; Szatan 2014).

Jak wynika ze wstępu Stanisława Mottego (1875: V), rękopis tego jednego z najważniejszych średniowiecznych polskich modlitewników przeznaczonych do prywatnego użytku zaginął w niewyjaśnionych okolicznościach w okresie pomiędzy pierwszym a drugim wydaniem tekstu.

Podstawę materiałową naszego artykułu stanowi drugie wydanie modlitewnika, które jest także źródłem *Słownika staropolskiego*¹.

Badania, między innymi Franciszka Krčeka (1894), Aleksandra Brücknera (1904), Wioletty Zawitkowskiej (2003), Karoliny Targosz (2004), Witolda Sadowskiego (2011), Patryka Szatana (2014), wskazują, że tekst *Modlitewnika Nawojki* jest kompilacją tłumaczonych średniowiecznych tekstów religijnych, jednak jak píše Tadeusz Witczak (1999: 126): „Czysta polszczyzna jego [tłumacza] pracy skutecznie zatarła obcość źródeł. Rzecz zeszała z pulpitu wrażliwego i świadomego artysty słowa”.

Tekst wydanego w roku 1875 przez Stanisława Mottego modlitewnika mieści się na 162 stronach książki bardzo małego formatu (6 x 9 cm) od strony 24 do 186. Modlitwy zebrane przez ich średniowiecznego redaktora zostały zapisane w jednym ciągu, i tylko sporadycznie są opatrzone tytułami (por. *Modlitwa przed przyjęciem bożego ciała etc.*, s. 129; *Druga modlitwa o Bożem cieie*, s. 154). Są to modlitwy do Boga Ojca, Jezusa Chrystusa i Ducha Świętego (s. 33, 75–169, 171, 178–183, 186), do Matki Boskiej (s. 24–75, 154, 172–179) i innych istot duchowych takich

1 Na podstawie wydania modlitewnika z roku 1875 Mariusz Frodyma sporządził jego transkrypcję; por. <https://ijppanpl/wp-content/uploads/2018/10/Nawpdf> (dostęp: 20.09.2024).

jak anioły lub święci (s. 168–171, 183–185)². Komponenty większości spośród tych modlitw to wskazanie adresata modlitwy, czyli istoty duchowej (inwokacja), przypomnienie pozytywnych działań oraz cech adresata, przedstawienie powodu zwracania się do istoty duchowej (por. Makuchowska 1998). A oto przykład jednej z takich modlitw:

Y proscha wasz wschysthkych mocy nyebyeskych dlya thego: Abysczye my dali mocz y spomozenye yzby mye zadny nyeprzyyaczyel nye mogl pothapycz Na drodze y na wodzye any wognyv: any nagla szmyercza: any czvyacz by mye mogl ogarnacz: Otho vczyekayczye przed szwyathym krzyzem sthrony wyczyzaa yako lyew zrodzayv zydowskyego zbawczyelw wschythkyego szwyatha zbaw mye kthorysz mye odkvpyl (Naw: 185–186).

Słownictwo zawarte w *Modlitewniku Nawojki* stanowi wdzięczny materiał do badań onomazjologicznych ze względu na bogactwo zawartych w nim jednostek leksykalnych, reprezentujących między innymi wiele pojęć z zakresu życia duchowego, takich jak: ISTOTY DUCHOWE, ŻYCIE WIECZNE, KULT, EMOCJE RELIGIJNE. Nurt badań onomazjologicznych ma długą tradycję, zapoczątkowaną w drugiej połowie XIX wieku na gruncie języków romańskich przez takich językoznawców, jak Friedrich Diez, Ernst Tappolet czy Adolf Zauner. Termin „onomazjologia”, który został utworzony od greckiego wyrazu *onomasia* ‘nazywanie’ i gr. *-logia*³, wprowadził do językoznawstwa Zauner w roku 1902. Zgodnie z etymologicznym znaczeniem tego terminu onomazjologia jest nauką o nazywaniu. W rzeczywistości jednak jej zakres jest znacznie szerszy, bowiem onomazjolodzy badają m.in. sposoby kategoryzowania rzeczywistości przez użytkowników języka przez nadawanie nazw wyróżnionym elementom świata. Karl Jaberg, jeden z najważniejszych teoretyków onomazjologii, formułuje jej zadania bardzo szeroko:

² Z punktu widzenia współczesnego czytelnika na uwagę zasługuje fakt, że w *Modlitewniku Nawojki* nie ma modlitw codziennych (*Ojczy nasz, Zdrowaś Mario, Wierzę w Boga Ojca*).

³ *Wielki słownik wyrazów obcych*, 2005, red. M. Bańko, Warszawa.

Na tle współczesnego stanu badań onomazjologia jest dyscypliną językoznawczą, która – wychodząc od mniej lub bardziej odgraniczonych, żywych w świadomości danego społeczeństwa językowych wyobrażeń lub grupy pokrewnych pojęć – zbiera ich rozmaite leksykologiczne, stylistyczne, metaforyczne i wszelkie pozagramatyczne możliwości wyrazu w języku literackim i w dialektach na określonym terytorium językowym. Zmierza ona do interpretacji [tych wykładników językowych] przy uwzględnieniu wszelkich pojęciowych, historyczno-rzeczowych, geograficznych i psychologicznych czynników, w ujęciu diachronicznym i synchronicznym (Jaberg 1932: 21, cyt. za: Puzynina 1968: 119–120).

Współcześnie onomazjologowie włączają w zakres swoich badań także studia nad strukturą syntaktyczną, morfemami i tworzeniem wyrazów (por. Burkhanow 2010: 164).

Celem naszych badań jest pokazanie na wybranych przykładach, jakich wykładników językowych używał średniowieczny tłumacz chrześcijańskich modlitw, aby zwerbalizować pojęcia z zakresu życia duchowego charakterystyczne dla staropolskiego tekstu modlitewnego, jakim jest *Modlitewnik Nawojki*. Dotychczasowe analizy, oparte na danych zgromadzonych w obrębie schematu klasyfikacyjnego *Słownika pojęciowego języka staropolskiego*⁴, dotyczyły sposobów werbalizowania w średniowieczu m.in. takich pojęć SPJS, jak: 2.2.2. EMOCJE; 2.3.5.1.3.1. CHRZEST. CHRZEST JANOWY. CHRZEST PAŃSKI; 2.3.5.1.3.4. MSZA ŚWIĘTA; 2.4.1.4. EDUKACJA; 2.4.1.5.3. MEDIACJA; 2.4.4. JĘZYK⁵ (por. tabela nr 1).

Słownik pojęciowy języka staropolskiego gromadzi w obrębie pojęć wszystkie średniowieczne autosemantyczne jednostki języka (od XII do początku XVI wieku). W tym onomazjologicznym słowniku uwzględniono 23 886 artykułów hasłowych *Słownika staropolskiego*, a w ich obrębie 44 177 jednostek leksykalnych – poddanych klasyfikacji i przyporządkowanych do 228

4 <https://spjs.ijp.pan.pl/ukladSemant/index> (dostęp: 20.09.2024).

5 Por. zakładkę *Słownika pojęciowego języka staropolskiego*: Prace na temat *Słownika pojęciowego języka staropolskiego* i zawartego w nim materiału, <https://spjs.ijp.pan.pl/spjs/strona/praceNtSłownika> (dostęp: 20.09.2024).

kategorii pojęciowych SPJS (ukazanych w tabeli nr 1). Schemat klasyfikacyjny SPJS zawiera obecnie (III 2024) 79 622 jednostki semantyczne, czyli przyporządkowania jednostek leksykalnych do tej struktury.

Tabela 1. Schemat klasyfikacyjny *Słownika pojęciowego języka staropolskiego*, <https://spjs.ijp.pan.pl> (dostęp: 28.03.2024)

	Nazwa kategorii pojęciowej lub opisowej	Liczba jednostek semantycznych
1.	WSZECHŚWIAT i ŚWIAT	34
1.1.	NIEBO	32
1.1.1.	CIAŁO NIEBIESKIE	102
1.1.2.	ZJAWISKO ATMOSFERYCZNE. POGODA	223
1.2.	ZIEMIA	50
1.2.1.	UKSZTAŁTOWANIE TERENU. KRAJOBRAZ	484
1.2.2.	MINERAŁ. SKAŁA. RODZAJ GLEBY <i>etc.</i>	229
1.2.3.	METAL. ZWIĄZEK CHEMICZNY	197
1.2.4.	WODY ŁĄDOWE. MORZE	461
1.3.	ROŚLINA	14
1.3.1.	ROZWÓJ ROŚLINY. CZĘŚĆ ROŚLINY. OWOC. WARZYWO	612
1.3.2.	CHOROBA ROŚLINY. OBUMIERANIE ROŚLINY	51
1.3.3.	DRZEWO. KRZEW. LAS	575
1.3.4.	ZBOŻE. ROŚLINA ZBOŻOWA	137
1.3.5.	ROŚLINA ŁĄKOWA. ROŚLINA LEŚNA. ROŚLINA WODNA. ROŚLINA OZDOBNA <i>etc.</i>	1598
1.3.6.	<i>Roślina określona przez redaktorów Sstp tylko po łacinie</i>	354
1.4.	ZWIERZĘ	33
1.4.1.	ROZWÓJ ZWIERZĘCIA. RASA ZWIERZĘCIA. MŁODE ZWIERZĘ	126
1.4.2.	CHOROBA ZWIERZĘCIA. ŚMIERĆ ZWIERZĘCIA	84
1.4.3.	CZĘŚCI CIAŁA ZWIERZĘCIA. FUNKCJE CZĘŚCI CIAŁA. WYGLĄD	267
1.4.4.	ZACHOWANIE ZWIERZĘCIA. ODŻYWIANIE SIĘ ZWIERZĘCIA	242
1.4.5.	MIĘSO ZWIERZĄT. SKÓRA ZWIERZĄT. MIÓD <i>etc.</i>	169
1.4.6.	LEGOWISKO ZWIERZĘCIA. JAMA ZWIERZĘCIA. GNIAZDO	13
1.4.7.	TYPY ZWIERZĄT	6
1.4.7.1.	ZWIERZĘ CZWORONOŻNE	674
1.4.7.2.	PTAK	285
1.4.7.3.	RYBA SŁODKOWODNA. ZWIERZĘ SŁODKOWODNE. RYBA MORSKA. ZWIERZĘ MORSKIE	131
1.4.7.4.	GAD. PŁAZ. OWAD <i>etc.</i>	189
1.4.8.	<i>Zwierzę określone przez redaktorów Sstp tylko po łacinie</i>	38
1.4.9.	ZWIERZĘ MITYCZNE. ZWIERZĘ BAJKOWE	29
2.	CZŁOWIEK (<i>tu też spersonifikowana istota duchowa etc.</i>)	125
2.1.	ŻYCIE FIZYCZNE	17
2.1.1.	POCZĄTEK ŻYCIA. NARODZINY. KOLEJNE ETAPY ŻYCIA. ŚMIERĆ	1042
2.1.2.	PŁEĆ	127

2.1.3.	CZĘŚCI CIAŁA CZŁOWIEKA. FUNKCJE CZĘŚCI CIAŁA. WYGLĄD	1042
2.1.4.	ZMYSŁY	10
2.1.4.1.	ZMYSŁ WZROKU	127
2.1.4.2.	ZMYSŁ SŁUCHU	33
2.1.4.3.	ZMYSŁ DOTYKU	59
2.1.4.4.	ZMYSŁ SMAKU	6
2.1.4.5.	ZMYSŁ WĘCHU	6
2.1.5.	STAN ZDROWIA. LECZENIE	1056
2.1.6.	ODŻYWIANIE SIĘ. PICIE	242
2.1.6.1.	POSIŁEK. ŚNIADANIE. OBIAD. KOLACJA	22
2.1.6.2.	ŚRODKI SPOŻYWCZE. POTRAWY	240
2.1.6.3.	MIĘSO. WĘDLINY. RYBA. TŁUSZCZ	94
2.1.6.4.	MĄKA. PRODUKTY MĄCZNE	149
2.1.6.5.	NABIAŁ. JAJKA	65
2.1.6.6.	OWOC. WARZYWO. MIÓD. ORZECH. PRZETWORY	207
2.1.6.7.	NAPÓJ. ALKOHOŁ	137
2.1.7.	SEN	101
2.1.8.	OCHRONA CIAŁA PRZED CHŁODEM <i>etc.</i>	66
2.1.8.1.	UBRANIA. NAKRYCIA GŁOWY. OBUWIE. OZDOBY <i>etc.</i>	438
2.1.8.2.	TKANINA. SKÓRA. WŁÓKNA <i>etc.</i>	354
2.1.9.	PIELĘGNACJA CIAŁA	94
2.1.10.	POTRZEBY MATERIALNE	31
2.2.	ŻYCIE PSYCHICZNE	35
2.2.1.	POZNAWANIE	0
2.2.1.1.	SPOSTRZEGANIE ZMYSŁOWE	1047
2.2.1.2.	ŚWIADOMOŚĆ	108
2.2.1.3.	UWAGA	69
2.2.1.4.	PAMIĘĆ	113
2.2.1.5.	WYOBRAŻNIA	39
2.2.1.6.	MYŚLENIE	894
2.2.2.	EMOCJE	95
2.2.2.1.	RODZINY EMOCJI	0
2.2.2.1.1.	SYMPATIA. PRZYJAŹŃ. MIŁOŚĆ	109
2.2.2.1.2.	PODZIW. ZACHWYT	188
2.2.2.1.3.	WDZIĘCZNOŚĆ	18
2.2.2.1.4.	LITOŚĆ. WSPÓŁCZUCIE	67
2.2.2.1.5.	ZADOWOLENIE. PRZYJEMNOŚĆ. SZCZĘŚCIE. RADOŚĆ	225
2.2.2.1.6.	SPOKÓJ. UKOJENIE. ULGA	57
2.2.2.1.7.	NADZIEJA. UFNOŚĆ	66
2.2.2.1.8.	ZDZIWIENIE. ZDUMIENIE. ZASKOCZENIE	22
2.2.2.1.9.	PEWNOŚĆ. NIEPEWNOŚĆ. ROZTERKA	29
2.2.2.1.10.	NIECHĘĆ. PRETENSJA. WROGOŚĆ. NIENAWIŚĆ	74
2.2.2.1.11.	ZAZDROŚĆ. ZAWIŚĆ	14
2.2.2.1.12.	WSTRĘT. OBRZYDZENIE. ODRAZA	42
2.2.2.1.13.	POGARDA	80
2.2.2.1.14.	PYCHA	72
2.2.2.1.15.	WZBURZENIE. GNIEW. WŚCIEKŁOŚĆ	99
2.2.2.1.16.	SMUTEK. ROZCZAROWANIE. ROZPACZ. ŻAL. SKRUCHA	372

2.2.2.1.17.	TĘSKNOTA	8
2.2.2.1.18.	NIEPOKÓJ. STRACH. LĘK. PRZERAŻENIE	214
2.2.2.1.19.	WSTYD	54
2.2.2.2.	WYWOŁYWANIE EMOCJI	416
2.2.2.3.	WYRAŻANIE EMOCJI	369
2.2.3.	WOLA	1
2.2.3.1.	PRAGNIENIE. CHĘĆ. OCHOTA. PROSZENIE. ŻĄDANIE	167
2.2.3.2.	WOLNOŚĆ. NIEPOSŁUSZEŃSTWO. OPÓR	431
2.2.3.3.	NIEWOLA. ZALEŻNOŚĆ	192
2.2.3.4.	WYWIERANIE WPLYWU	916
2.3.	ŻYCIE DUCHOWE	71
2.3.1.	PIĘKNO. DOSKONAŁOŚĆ. WSPANIAŁOŚĆ	193
2.3.2.	PRAWDA	100
2.3.3.	ZNACZENIE	156
2.3.4.	EGZYSTENCJA	551
2.3.5.	RELIGIA	0
2.3.5.1.	DOKTRYNA. WIARA	1875
2.3.5.1.1.	ISTOTY DUCHOWE	361
2.3.5.1.2.	ŻYCIE WIECZNE	96
2.3.5.1.3.	SAKRAMENTY ŚWIĘTE	0
2.3.5.1.3.1.	CHRZEST. CHRZEST JANOWY. CHRZEST PAŃSKI	40
2.3.5.1.3.2.	POKUTA	44
2.3.5.1.3.3.	BIERZMOWANIE	3
2.3.5.1.3.4.	MSZA ŚWIĘTA	98
2.3.5.1.3.5.	KAPŁAŃSTWO	6
2.3.5.1.3.6.	NAMASZCZENIE CHORYCH	3
2.3.5.1.3.7.	MAŁŻEŃSTWO	2
2.3.5.2.	ORGANIZACJA KOŚCIOŁÓW	403
2.3.5.3.	KULT	936
2.3.5.4.	ZASADY ŻYCIA WEDŁUG RELIGII	1250
2.3.5.5.	EMOCJE RELIGIJNE	187
2.3.5.6.	KSIĘGI ŚWIĘTE. REALIA PRZEDSTAWIONE W KSIĘGACH ŚWIĘTYCH	412
2.3.5.7.	MITOLOGIA. POGAŃSTWO. CZARY	189
2.3.5.8.	AGNOSTYCYZM. ATEIZM. WALKA Z RELIGIĄ	38
2.3.6.	NIEZWYKŁOŚĆ. CUDA	85
2.3.7.	LITERATURA. SZTUKA	537
2.4.	ŻYCIE SPOŁECZNE	0
2.4.1.	ORGANIZACJA SPOŁECZEŃSTWA	0
2.4.1.1.	TERYTORIUM. LUDNOŚĆ	295
2.4.1.2.	ZARZĄDZANIE	523
2.4.1.2.1.	DANINA. PODATEK. OPŁATA. CZYNSZ. DATEK. POWINNOŚCI <i>etc.</i>	611
2.4.1.3.	KLASY SPOŁECZNE	92
2.4.1.3.1.	KRÓL. MOŻNOWŁADCA. RYCERSTWO. SZLACHTA. DOSTOJNIK	267
2.4.1.3.2.	STAN WŁODYCY	9
2.4.1.3.3.	LUDNOŚĆ CHŁOPSKA	226
2.4.1.3.4.	MIESZCZAŃSTWO	25
2.4.1.3.5.	ORSZAK. DWORZANIN. SŁUŻBA. LUDNOŚĆ SŁUŻEBNA	148

2.4.1.4.	EDUKACJA	0
2.4.1.4.1.	KSZTAŁCENIE	0
2.4.1.4.1.1.	SZKOŁA. UNIWERSYTET. SAMOKSZTAŁCENIE	251
2.4.1.4.1.2.	CECH	31
2.4.1.4.2.	WYCHOWANIE	9
2.4.1.4.2.1.	WYCHOWANIE DOMOWE	5
2.4.1.4.2.2.	WYCHOWANIE RELIGIJNE	14
2.4.1.4.2.3.	WYCHOWANIE RYCERSKIE	6
2.4.1.4.3.	OPIEKA	80
2.4.1.5.	WYMIERZANIE SPRAWIEDLIWOŚCI	0
2.4.1.5.1.	SĄDOWNICTWO	3880
2.4.1.5.2.	KARA	381
2.4.1.5.3.	MEDIACJA	1
2.4.1.5.3.1.	MEDIATOR	21
2.4.1.5.3.2.	MEDIOWANIE	52
2.4.1.5.3.3.	OPŁATA MEDIACYJNA	4
2.4.1.5.4.	ZADOŚĆUCZYNIENIE. ODSZKODOWANIE. DOTRZYMANIE ZOBOWIĄZANIA	96
2.4.1.6.	UTRZYMYWANIE PORZĄDKU. UTRZYMYWANIE BEZPIECZEŃSTWA	102
2.4.1.7.	WOJSKO. WOJNA. WALKA	722
2.4.1.8.	PRZEMIESZCZANIE (SIĘ)	646
2.4.1.8.1.	SZLAK LĄDOWY. SZLAK WODNY	527
2.4.1.8.2.	INNE KRAJE. KONTAKTY Z INNYMI KRAJAMI. MIESZKAŃCY INNYCH KRAJÓW	186
2.4.1.9.	KOMUNIKACJA JĘZYKOWA. PRZEKAZYWANIE INFORMACJI. POCZTA	383
2.4.2.	RODZINA. RÓD	45
2.4.2.1.	TOŻSAMOŚĆ. DOBRE URODZENIE. ZŁE URODZENIE	169
2.4.2.2.	STAN CYWILNY. ŚLUB	375
2.4.2.3.	KREWNY. POWINOWATY	645
2.4.2.4.	POGRZEB	80
2.4.2.5.	WDOWIEŃSTWO. SIEROCTWO. DZIEDZICZENIE. POSAG	154
2.4.3.	KONTAKTY SPOŁECZNE. ZDARZENIA. OBYCZAJE	1939
2.4.3.1.	MORALNOŚĆ	2161
2.4.3.2.	ZOBOWIĄZANIE. OBIETNICA. PRZYRZECZENIE. PRZYSIĘGA. PRZYMIERZE	447
2.4.3.3.	PODDAWANIE PRÓBIE	23
2.4.3.4.	POMOC. ŻYCZLIWOŚĆ	922
2.4.3.5.	ZGODA. POROZUMIENIE	275
2.4.3.6.	KONFLIKT	1887
2.4.3.7.	HONOR. HAŃBA	478
2.4.3.8.	ETYKIETA. KONWENANS. PROSTACTWO	49
2.4.4.	JĘZYK	6
2.4.4.1.	UMIĘTNOŚĆ MÓWIENIA. SPOSÓB MÓWIENIA. SZTUKA WYMOWY. CECHY GŁOSU	210
2.4.4.2.	WYPOWIEDŹ	1976
2.4.4.3.	PISMO	468
2.4.4.4.	KONTAKTY JĘZYKOWE. TŁUMACZENIE TEKSTU	96

2.4.4.5.	Określenia językoznawcze	0
2.4.4.5.1.	Nazywanie; nazwa własna, przezwisko, określenia odnoszące się do miejsc, narodowości etc.	301
2.4.4.5.2.	Wyrazy w znaczeniach przenośnych; porównania, użycia poetyckie	1370
2.4.4.5.3.	Wyrazy opatrzone przez redaktorów Sstp uwagami dotyczącymi semantyki, fleksji, pochodzenia, eufemizacji etc.	262
2.4.4.5.4.	Znaczenie nie jest jednoznacznie określone przez redaktorów Sstp	1075
2.4.4.6.	JĘZYK NIEWERBALNY	443
2.4.4.7.	MILCZENIE	79
2.4.5.	DZIAŁANIE. UWARUNKOWANIE DZIAŁANIA. CECHY CZŁOWIEKA WARUNKUJĄCE DZIAŁANIE etc.	3973
2.4.5.1.	SUKCES. POWODZENIE. OCALENIE	278
2.4.5.2.	PORAŻKA. NIESZCZĘŚCIE. TRUDNA SYTUACJA	414
2.4.6.	PRACA	12
2.4.6.1.	ORGANIZACJA PRACY. WYKONYWANIE PRACY. STOSUNEK DO PRACY. WYNIKI PRACY	223
2.4.6.1.1.	ZAWÓD. ZAJĘCIE. FUNKCJA	976
2.4.6.1.2.	MIEJSCE PRACY. MIEJSCE PRZECHOWYWANIA WYNIKÓW PRACY	99
2.4.6.1.3.	NARZĘDZIE. URZĄDZENIE. ZBIORNIK. POJEMNIK	1062
2.4.6.1.4.	SUBSTANCJA. PŁYN. MATERIAŁ	389
2.4.6.2.	WYTWARZANIE ŻYWNOSCI	13
2.4.6.2.1.	MAJĄTEK ZIEMSKI. GOSPODARSTWO ROLNE. ZAGRODA CHŁOPIJSKA	207
2.4.6.2.1.1.	INWENTARZ. INNE ZWIERZĘTA BLISKO ZWIĄZANE Z CZŁOWIEKIEM. HODOWLA ZWIERZĄT. ZAPRZĘGANIE. WOZY	790
2.4.6.2.1.2.	ROLNICTWO. OGRODNICTWO	868
2.4.6.2.1.3.	PSZCZELARSTWO	120
2.4.6.2.2.	RYBOŁÓWSTWO	129
2.4.6.2.3.	POLOWANIE	83
2.4.6.3.	RZEMIOSŁO. PRZEMYSŁ	481
2.4.6.4.	BUDOWNICTWO. ZAMIESZKIWANIE	297
2.4.6.4.1.	BUDOWLA. BUDYNEK. DOM etc.	249
2.4.6.4.2.	CZĘŚCI BUDOWLI. CZĘŚCI BUDYNKU. OTOCZENIE BUDOWLI. OTOCZENIE BUDYNKU. OGRODZENIE	338
2.4.6.4.3.	MEBLE. NACZYNIA KUCHENNE. POŚCIEL. OBRUS. RĘCZNIK etc.	346
2.4.6.4.4.	OGRZEWANIE. OŚWIETLENIE.	23
2.4.6.4.5.	DOPROWADZANIE WODY. KORZYSTANIE Z WODY	51
2.4.6.4.6.	PRACE W BUDOWLI i WOKÓŁ BUDOWLI. PRACE W BUDYNKU i WOKÓŁ BUDYNKU. PRACE DOMOWE	126
2.4.7.	ZMĘCZENIE. ODPOCZYNEK. ŚWIĘTA. ŚWIĘTOWANIE. GRY. ZAJĘCIA RUCHOWE	535
2.4.8.	RZECZY a CZŁOWIEK	22
2.4.8.1.	CECHY RZECZY. NADMIAR RZECZY. BRAK RZECZY. UŻYTECZNOŚĆ RZECZY etc.	772
2.4.8.2.	ZJAWISKA ZWIĄZANE Z MATERIAŁ	309
2.4.8.2.1.	ŚWIATŁO. CIEMNOŚĆ. OGIENŃ. KOLOR	547
2.4.8.3.	WARTOŚĆ MATERIALNA	0
2.4.8.3.1.	WŁASNOŚĆ, WARTOŚĆ, HANDEL. POŻYCZKA. WYNAGRODZENIE. ŚRODKI NA UTRZYMANIE. POSAG etc.	2935
2.4.8.4.	RUINA. ZNISZCZENIE. SZKODA	338

3.	CZŁOWIEK a WSZECHŚWIAT i ŚWIAT	4
3.1.	CZAS	1182
3.1.1.	PRZESZŁOŚĆ	115
3.1.2.	TERAŻNIEJSZOŚĆ	16
3.1.3.	PRZYSZŁOŚĆ	111
3.2.	PRZESTRZEŃ	1194
3.3.	RUCH	1954
3.3.1.	PRĘDKOŚĆ	132
3.4.	WSPÓLZALEŻNOŚĆ	0
3.4.1.	FORMA	357
3.4.2.	STRUKTURA	293
3.4.3.	CZĘŚĆ. CAŁOŚĆ	666
3.4.4.	LICZBA. IŁOŚĆ. WYMIARY	1595
3.4.5.	INTENSYWNOŚĆ. NAGROMADZENIE. CZĘSTOTLIWOŚĆ	512
3.4.6.	RELACJA. WSKAZYWANIE. PODOBIENSTWO. RÓŻNICA. RÓWNOWAGA. PROPORCJE	902
3.4.7.	ZMIANA. PROCES. TRWAŁOŚĆ. POWTARZALNOŚĆ. TYPOWOŚĆ	389
SUMA WSZYSTKICH JEDNOSTEK		79622

Słownictwo *Modlitewnika Nawojki* jako przedmiot badań onomazjologicznych

Tak jak to zostało powyżej wspomniane, metodologia dotychczasowych badań sprowadzała się do analizy onomazjologicznej jednostek leksykalnych zgromadzonych w *SPJS*, a wyekscerpowanych ze *Słownika staropolskiego*. Teraz natomiast materiał badawczy stanowi tekst zabytku językowego, będący źródłem *Sstp*, a więc i *SPJS*. Zapisany w programie Word składa się z ponad 6000 wyrazów tekstowych (45 650 znaków ze spacjami), ma więc objętość nieco powyżej jednego arkusza wydawniczego.

Zgodnie z metodologią opracowywania jedenastotomowego *Słownika staropolskiego* materiał przykładowy z *Modlitewnika Nawojki* i innych zabytków jest z konieczności podany w wyborze, przy czym reprezentacja przykładowa wszędzie tam, gdzie to możliwe, jest w *Sstp* bardzo bogata. W *SPJS* materiał ilustrujący daną jednostkę leksykalną jest ograniczony, gdyż każde znaczenie jest w nim ilustrowane tylko jednym przykładem wyekscerpowanym z *Sstp*. Z racji tego, że *Modlitewnik Nawojki* jest jednym z ważniejszych źródeł *Słownika staropolskiego*, analiza onomazjologiczna zawartego w nim słownictwa ma na celu nie tylko lepsze poznanie tego zasobu leksykalnego najstarszej

doby rozwoju polszczyzny, pełniejszy ogląd semantyki tekstu, ale także weryfikację przyporządkowań jednostek leksykalnych z tego zabytku językowego do pojęć SPJS i ewentualne rozbudowanie jego materiału egzemplifikacyjnego.

Ze względu na specyfikę tekstu modlitewnego reprezentacje leksykalne pojęć w *Modlitewniku Nawojki* są usytuowane przede wszystkim w obrębie kategorii pojęciowych SPJS odnoszących się do życia duchowego (por. tabela nr 1, 2.3. ŻYCIE DUCHOWE) – i to one będą przedmiotem rozważań w tym artykule.

Procedura badawcza składała się z następujących kroków:

(A) Stworzenie słownika semantycznego badanego tekstu złożonego z autosemantycznych jednostek leksykalnych.

Autosemantyczną jednostką leksykalną stanowiącą podstawę moich analiz onomazjologicznych tworzą:

1. wyraz hasłowy (za *Słownikiem staropolskim*),
2. definicja znaczeniowa (na podstawie *Słownika staropolskiego*),
3. cytaty z lokalizacją (skrót Naw i numer strony z wydania S. Mottego z roku 1875).

Jednostki te mają postać ciągłą bądź nieciągłą, por.:

- autosemantyczna jednostka ciągła
przystępowanie ‘przyjmowanie komunii świętej’: *Raczysz my dacz aby tho przysthupowane bylo my na odpwsczenye mogym wschythkym grzechom* (Naw: 146);
- autosemantyczna jednostka nieciągła
niebieska karmia – ‘komunia święta’: *mogla bych przyancz twa nyebyeszka karmya* (Naw: 115).

Nazwy własne występujące w *Modlitewniku Nawojki* także traktujemy jako jednostki leksykalne, podlegające analizie onomazjologicznej. W ich obrębie występują jednostki ciągłe i nieciągłe (por. np. *Jesus* i *Jesus Krystus*):

zbaw mye Jezvszyc (Naw: 182),

Swyanta maria boza porodzycielko naczyszcscha dzyewko: przez myloszczyna thwego yednaczka boga naschego Jesu Crista zewschemy szwyatymy i vybranymy bozymy Przydzy napomocz mnye (Naw: 24).

Jak to zostało wyżej wspomniane, w wydaniu Mottego (1875) tekst *Modlitewnika Nawojki* składa się z ponad 6000 wyrazów tekstowych autosemantycznych i synsemantycznych. Stworzony przez nas słownik zawierający wyrazy autosemantyczne składa się z kilkuset artykułów hasłowych. Artykuły hasłowe tego słownika są reprezentowane zwykle przez jedną jednostkę leksykalną.

(B) Przyporządkowywanie wyodrębnionych jednostek leksykalnych do kategorii pojęciowych schematu klasyfikacyjnego SPJS.

(C) Stworzenie pól semantycznych w obrębie kategorii pojęciowych.

Prezentacja materiału leksykalnego

W tabeli nr 2 zostały zestawione najbardziej charakterystyczne przykłady jednostek leksykalnych z *Modlitewnika Nawojki*, reprezentujące pojęcia z zakresu życia duchowego i opatrzone numerem odnoszącym się tylko do jednej lokalizacji w tekście modlitewnika. Podaliśmy także znaczenia trudniejszych wyrazów i związków wyrazowych.

Wybrane autosemantyczne jednostki ciągłe i nieciągłe z *Modlitewnika Nawojki* z zakresu 2.3. ŻYCIE DUCHOWE zostały przyporządkowane do schematu klasyfikacyjnego *Słownika pojęciowego języka staropolskiego* (tabela nr 1), a następnie ułożone w pola semantyczne. Mieszczą się w nich leksemy nazywające doktrynę katolicką, określają one także m.in. organizację kościołów i kult, a także postępowanie związane z wyznawaną religią oraz emocje religijne. Zgodnie ze specyfiką tekstu modlitewnego w obrębie kategorii pojęciowej 2.3. ŻYCIE DUCHOWE najliczniej reprezentowane jest pojęcie 2.3.5.1.1. ISTOTY DUCHOWE, gdzie występują nazwy odnoszące się do Boga Jedyneho, Jezusa, Ducha Świętego, Trójcy Świętej, aniołów, archaniołów, Maryi, świętych oraz złych duchów. Niektóre nazwy mieszczą w sobie odniesienia zarówno do Boga Ojca, jak i do Chrystusa, por. np. *stworzyciel Jesus Krystus*, s. 130; *Gospodzin*, s. 100 czy

Ducha Świętego – Święty Duch, *mój ucieszyciel, mój ociec, mój gość*, s. 138 (por. podpole (4) w obrębie kategorii pojęciowej 2.3.5.1.1. ISTOTY DUCHOWE). Na uwagę zasługują nazwy feminatywne określające Matkę Bożą, takie jak *cesarkini*, s. 176; *mistrzynie*, s. 173; *poselkiny*, s. 172; *lekarka*, s. 179.

Drugie licznie reprezentowane pojęcie w analizowanym tekście to 2.3.5.4. ZASADY ŻYCIA WEDŁUG RELIGII, w którym zostały umieszczone jednostki leksykalne odnoszące się do dobrego i złego postępowania.

W obrębie pojęcia 2.3.7 są zgromadzone konstrukcje wyrazowe nazywające i charakteryzujące modlitwy i zostały one określone mianem uwag metatekstowych. Niektóre jednostki leksykalne umieszczone w obrębie pokazanej poniżej kategorii pojęciowej 2.3. ŻYCIE DUCHOWE przynależą także do innych kategorii. I tak np. jednostka leksykalna *jedynaczek* mieści się również w obrębie pojęcia 2.4.2. RODZINA. RÓD.

Tabela 2. Wybrane reprezentacje leksykalne pojęć z zakresu życia duchowego z *Modlitewnika Nawojki*

2.3.	ŻYCIE DUCHOWE <i>dusza</i> , s. 25; <i>duch</i> , s. 25; <i>zdrowie duszne</i> , s. 56
2.3.1.	PIĘKNO. DOSKONAŁOŚĆ. WSPANIAŁOŚĆ <i>drogi kamień</i> (przen. o Matce Boskiej), s. 42
2.3.2.	PRAWDA
2.3.3.	ZNACZENIE
2.3.4.	EGZYSTENCJA <i>szczęsne pobydlenie</i> ‘pomyślne życie’, s. 156; <i>ciemności tego świata</i> , s. 179; <i>krewkość człowiectwa</i> ‘słabość, kruchość, delikatność, ułomność natury ludzkiej’, s. 68; <i>nieustawiczeństwo</i> ‘niestałość, zmienność, chwiejność’, s. 111–112; <i>podrostwo</i> ‘przen. podróż, wędrówka’, s. 153
2.3.5.	RELIGIA
2.3.5.1.	DOKTRYNA. WIARA <i>wiara święta</i> , s. 68; <i>łaska</i> , s. 134; <i>bostwo</i> , s. 122; <i>tajemnica</i> (...) <i>bostwa</i> , s. 49; <i>stworzenie świata</i> , s. 51; <i>święta męka</i> , s. 64; <i>położyć się na drzewie za kogoś</i> , s. 165; <i>duszne</i>

	<p>zbawienie, s. 156; odkupienie, s. 30–31; wstać z martwych, s. 31; wstąpić na niebiosy, s. 31; Matka Boża (...) koronowana, s. 63–66; zasługa 'postępowanie, czyny, działania zasługujące na nagrodę, tu o Matce Bożej i świętych', s. 141; relikwie, s. 141; odpuścić grzechy, s. 168; grzech śmiertelny, s. 157</p>
2.3.5.1.1.	<p>ISTOTY DUCHOWE</p> <p>(1) Bog, s. 97; Bog Ociec, s. 51; naświętszy, napokorniejszy Bog Ociec, s. 132–133; Krol nieba i ziemie, s. 28; cesarz, s. 92; Pan, s. 158; Stworzyciel wszystkich rzeczy, s. 178</p> <p>(2) Jesus, s. 182; Krystus, s. 166; Jesus Krystus, s. 155; Gospodzin 'Pan', s. 109; Pan, s. 86; krol anjelski, s. 53; Syn, s. 140; synaczek, s. 60; Syn Boży, s. 29; jedynak, s. 71; jedynaczek, s. 56; zbawiciel świata, s. 33; miłośnik moj, s. 149; lekarz, s. 130; lew z rodzaju żydowskiego, s. 186⁶</p> <p>(3) Duch Święty, s. 28; mistrz, Święty Duch, s. 121; szafarz 'ten, kto coś rozdziela, tu o Duchu Świętym', s. 92</p> <p>(4) Zbawiciel i Gospodzin (...) anjelski cesarz niebieskiej rzyszej, krol ziemski <i> morski, sędzia i twórca wszego stworzenia, s. 97; Jesus Krystus, nasłodczejsza mądrości Ojca Boga (...) koniec i początek wszego stworzenia, s. 149; stworzyciel Jesus Krystus, s. 130; miły stworzyciel i wszego świata odkupiciel, s. 78; Święty Duch, moj ucieszyciel, moj ociec, moj gość, s. 138⁷</p> <p>(5) Święta Trojca, s. 49; Ojciec, Syn i Duch Święty, s. 94; Bog w Trojcy Jedyny, s. 50</p> <p>(6) Mać 'matka', s. 27; Matka, s. 72; Porodzicielka, s. 178; Panna, s. 154; Maryja, s. 27; Święta Maryja, s. 34; Święta Maryja tajemnice Boże wiedząca, s. 38; Dziewica Matka, s. 182; bogostawiona dziewczka (dziewka 'dziewczyna, panna', tu o Maryi, s. 26; Gospodza, s. 53; krolewna niebieska, anjelska, archanjelska i wszech niebios, s. 32; anjelska cesarkini, s. 176; grzesznych lekarka, s. 179; posełkini Ducha Świętego, s. 172; siostra anjelska,</p>

6 I mówi do mnie jeden ze Starców: „Przestań płakać: Oto zwyciężył Lew z pokolenia Judy, Odrośl Dawida, tak że otworzy księgę i siedem jej pieczęci”; Apokalipsa 5, 5. Jak podaje Biblia Tysiąclecia (1980), Lew to jeden z tytułów Mesjasza, por. też Rdz 49, 9n, Iz 11, 1.

7 Grupę (4) tworzą złożone jednostki leksykalne, które nazywają równocześnie dwie Osoby Boskie.

	<p>s. 172; <i>nauczycielka apostolska</i>, s. 173; <i>przytulenie wszech odrzuconych</i>, s. 48; <i>uliczka rajska</i>, <i>wrota niebieska</i>, <i>dom boży</i>, <i>sień Jesu Krystusowa</i>, s. 42 (7) <i>anjoł</i>, s. 28; <i>archanjoł</i>, s. 44; <i>kory anjelskie ‘zastęp aniołów’</i>, s. 37; <i>święty Michał archanjoł</i>, s. 183 (8) <i>święty Piotr</i>, s. 168–169; <i>wszyscy święci</i>, s. 26–27; <i>uczeń Jan</i>, s. 27 (9) <i>dyjabeł</i> s. 68, <i>duszny nieprzyjaciół</i>, s. 158</p>
2.3.5.1.2.	<p>ŻYCIE WIECZNE (1) <i>dzień sądny</i>, s. 41; <i>groźny sąd</i>, s. 69 (2) <i>uliczka rajska ‘drzwi zewnętrzne, brama, wrota, tu przen.’</i>, s. 41; <i>krolestwo niebieskie</i>, s. 44; <i>ojczyzna wiekuista</i>, s. 94; <i>wiekuisty żywot</i>, s. 112; <i>wiekuiste gody i niebieskie wesele</i>, s. 128; <i>duszne zbawienie</i>, s. 156; <i>chwata wieczna</i>, s. 163; <i>mieśce między sprawiedliwymi</i>, s. 182; <i>zdrowie wieczne ‘szczęśliwość po śmierci’</i>, s. 93 (3) <i>piekło</i>, s. 43; <i>mieśce sprosne ‘wzbudzające wstręt, odrazę’</i>, <i>które zawsze jest bez światłości i będzie na wieki bez końca ‘piekło’</i>, s. 165–166; <i>śmierć wiekuista</i>, s. 60; <i>wieczna śmierć</i>, s. 80</p>
2.3.5.1.3.	<p>SAKRAMENTY ŚWIĘTE <i>sie grzechów spowiedać</i>, s. 60; <i>serdeczne skruszenie</i>, s. 60; <i>za nie (= grzechy) dosyć uczynić</i>, s. 60 <i>ciało i krew</i>, s. 97; <i>niebieska karmia ‘komunia święta’</i>, s. 121; <i>pokarm ‘wzmocnienie, tu o komunii świętej’</i>, s. 153; <i>żywy chleb anjelski</i>, s. 77; <i>anjelski stoł</i>, s. 122 <i>przystępowanie ‘przyjmowanie komunii świętej’</i>, s. 146; <i>przyjąć (...) święte ciało</i>, s. 121; <i>przystępić ku świętości nadroższego ciała</i>, s. 129; <i>przyjęcie twoje</i>, s. 138; <i>święty olej</i>, s. 61</p>
2.3.5.2.	<p>ORGANIZACJA KOŚCIOŁÓW <i>apostoł</i>, s. 138; <i>kościół</i>, s. 30; <i>cerkiew</i>, s. 137; <i>wierni</i>, s. 138</p>
2.3.5.3	<p>KULT <i>modła</i>, s. 39; <i>modlitwa</i>, s. 48–49 <i>chwata</i>, s. 39; <i>chwalić</i>, s. 76; <i>bogostawić</i>, s. 25; <i>wielbić</i>,</p>
	<p>s. 80; <i>prosić</i>, s. 26; <i>wołać</i>, s. 157; <i>westchnąć ku Bogu</i>, s. 136 <i>kolana zgibać ‘zginać, uginać’</i>, s. 99; <i>ręce składać</i>, s. 100 <i>poczta ‘cześć, szacunek’</i>, s. 66; <i>pozdrowienie ‘szacunek, jego wyrażenie’</i>, s. 155</p>

2.3.5.4.	<p>ZASADY ŻYCIA WEDŁUG RELIGII</p> <p>święty zakon 'nauka Chrystusa', s. 56 <i>cnota</i>, s. 146; w <i>cnotach</i> <i>dobrych</i> <i>przemieszkawanie</i>, s. 177–178; <i>zbożny</i> 'pobożny', s. 67; <i>śmierny</i> 'pokorny', s. 62; <i>miłosierny</i>, s. 62; <i>nabożeństwo</i> 'pobożne postępowanie zgodne z przepisami religijnymi', s. 107; <i>spowiednik</i> 'wielbiciel Chrystusa, oddany zwolennik, wyznawca', s. 45 <i>grzech</i>, s. 36; <i>grzech niewymowny</i> 'wielki, niedający się wyrazić słowami', s. 159; <i>zgrzeszenie</i>, s. 93; <i>zgrzeszyć</i>, s. 84; <i>grzeszny</i>, s. 149; <i>grzeszna grzesznica</i>, s. 118; <i>winowaty</i>, s. 70; <i>nieczysty</i>, s. 135; <i>niemiłościwy</i> 'grzeszny', s. 136; <i>upadnięty</i>, s. 142; <i>zasługa</i> 'postępowanie, czyny, działania zasługujące na karę, tu o człowieku', s. 70; <i>nieustawiczeństwo</i> 'niestałość, zmienność, chwiejność', s. 111–112; <i>nieprzeźpieczeństwo</i> 'nieostrożność, brak dbałości, lekkomyślność', s. 117; <i>zgłoba</i> 'niegodziwość, zły uczynek, występki', s. 68; <i>mdłość</i> 'słabość moralna, brak odporności na zło' i <i>niemoc</i> 'zepsucie moralne, grzech' świata <i>wszego</i>, s. 52–53; <i>nieczyste myśli</i>, s. 109; <i>niepodobne</i> 'niemoralne' <i>myśli</i>, s. 127; <i>nieczyste lubości</i>, s. 109 <i>sąmnienie</i>, s. 157; <i>żałować</i>, s. 160; <i>skruszenie</i> 'żał za grzechy', s. 132</p>
2.3.5.5.	<p>EMOCJE RELIGIJNE</p> <p>(1) <i>miłość</i>, s. 92; <i>miłować</i>, s. 120; <i>kochający</i>, s. 54; <i>z kimś sie kochać</i>, s. 54; <i>sie w kimś kochać</i>, s. 139; <i>kochanie</i>, s. 151; <i>nadzieja</i>, s. 67; <i>dufający</i>, s. 166; <i>duchowne wesele</i>, s. 119; <i>ucieszyć</i>, s. 68; <i>uciecha dobroty Bożej</i>, s. 143; <i>słodkość duszna</i>, s. 147 (2) <i>bać sie</i>, s. 120; <i>bojaźń boża</i>, s. 177; <i>strach</i>, s. 107; <i>ścirpiąć</i>, s. 177; <i>plączący</i>, s. 176; <i>rozpaczony</i> 'taki, który utracił nadzieję', s. 67; <i>udręczenie</i>, s. 25; <i>skruszenie</i> 'żał za grzechy', s. 132</p>
2.3.5.6.	<p>KSIĘGI ŚWIĘTE. REALIA PRZEDSTAWIONE W KSIĘGACH ŚWIĘTYCH</p> <p>święty krzyż, s. 27; <i>drzewo świętego krzyża</i>, s. 140; <i>jasłka</i> 'żłóbek betlejemski', s. 29–30; <i>trzej krolowie</i>, s. 55</p>
2.3.5.7.	<p>MITOLOGIA. POGAŃSTWO. CZARY</p>
2.3.5.8.	<p>AGNOSTYCYZM. ATEIZM. WALKA Z RELIGIĄ</p>

2.3.6.	<p>NIEZWYKŁOŚĆ. CUDA <i>uczynić z czego nic i z ni[z]czego co, s. 84; wstać z martwych, s. 31; ożywiać umarłe, s. 136; skrzeseć kogoś z grobu, s. 166</i></p>
2.3.7.	<p>LITERATURA. SZTUKA (uwagi metatekstowe i tytuł) <i>Kiedy podnoszą boże wierne ciało, tedy ta modlitwa ma być mowiona, s. 94;</i> <i>Poczynają się modlitwy wielmi dobre, napirwsza, która sie wykłada łacińskie tako: Summe Sacerdos et vere pontifex etc., s. 103; Modlitwa przed przyjęciem bożego ciała etc., s. 129; Druga modlitwa o Bożem cielem, s. 154;</i> <i>Tu westchni ku Bogu wszechmogącemu, rzekąc tako, s. 136</i></p>

Źródło: opracowanie własne.

Wnioski z badań

(1) Analiza onomazjologiczna leksyki autosemantycznej z *Modlitewnika Nawojki* pokazuje ściśle związki łączące semantykę (dawniej semazjologię) z onomazjologią. Kluczowe pytanie stawiane przez semantyka brzmi: co znaczy dana jednostka leksykalna? Onomazjolog zaś pyta:

- Jakie pojęcie reprezentuje jednostka leksykalna nazywająca dany desygnat?
- Jaką strukturę tworzą pojęcia reprezentowane przez dane jednostki leksykalne?
- Jakie pola semantyczne tworzą jednostki leksykalne zebrane w obrębie kategorii pojęciowych?

Teoretycy onomazjologii u progu jej rozwoju przeciwstawiali tradycyjne analizy semantyczne badaniom onomazjologicznym, jednak onomazjologiczne przyporządkowywanie wyrazów i konstrukcji wyrazowych do pojęć, a także budowanie pól semantycznych utworzonych na bazie analizowanych jednostek leksykalnych wymaga znajomości ich semantyki.

SEMANTYKA ↔ ONOMAZJOLOGIA

Jadwiga Puzynina (1968: 123) pisze: „Badając nazwy, trzeba jednocześnie badać bardzo subtelne nieraz różnice odpowiadających im znaczeń, a więc łączyć i cele, i metody badawcze onomazjologiczne z semazjologicznymi”.

(2) Piętnastowieczny tekst obfituje we wszystkie typy archaizmów, znajdziemy w nim liczne przykłady nie tylko na archaizmy fonetyczne, fleksyjne, słowotwórcze, leksykalne, ale też znaczeniowe, frazeologiczne i składniowe, co sprawia, że istnieje potrzeba przetłumaczenia go z języka średniowiecznego na współczesny język polski. Z punktu widzenia badań onomazjologicznych szczególną uwagę zwracają w tym tekście archaizmy znaczeniowe. Ich usytuowanie w obrębie określonego pojęcia w słowniku pojęciowym powoduje rodzaj dysonansu poznawczego u użytkownika, który zgodnie ze swoją kompetencją językową nie umieściłby tej jednostki w obrębie kategorii pojęciowej, do której zaklasyfikował ją leksykograf-onomazjolog (por. Sieradzka-Baziur 2020: 93).

Jednym z charakterystycznych przykładów archaizmów znaczeniowych jest jednostka leksykalna *spowiednik*, którą zgodnie ze współczesną kompetencją językową zaklasyfikowalibyśmy do pojęcia 2.3.5.2. ORGANIZACJA KOŚCIOŁÓW ze względu na znaczenie ‘ksiądz, który słuca czyjejs spowiedzi’⁸, jednak zgodnie ze średniowiecznym, kontekstowym znaczeniem jednostka ta oznacza ‘wielbiciela Chrystusa, oddanego zwolennika, wyznawcę’, co ilustruje cytat:

Thy yesz wybrana przed wstawyenyym tego szwyata y bandzyesch przebyvacz przez konycza wkrolyesthwy nyebyeszkyem szyna thwego yez dzysz sluzatoby angieły y Archangely poszluchny sza thobyepatriarchovy y prorokowye y wschyczczy Apostholy Maczennyczy y spowyednyczy y dzyewycze krysthowy y wschysthczy korowye nyebyesczy (Naw: 45).

Ta jednostka leksykalna została przyporządkowana do kategorii pojęciowej 2.3.5.4. ZASADY ŻYCIA WEDŁUG RELIGII.

⁸ Por. *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Źmigrodzki, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/22204/spowiednik/5217047/ksiazd> (dostęp: 09.05.2023).

Czuyność onomazjologa budzą także te wyrazy polisemiczne, w których uwidacznia się przeciwstawność znaczeniowa. Przykładem jest wyraz *zasługa* z analizowanego zabytku, reprezentowany przez dwie jednostki leksykalne, por.:

zasługa (1) ‘postępowanie, czyny, działania zasługujące na nagrodę, tu o Matce Bożej i świętych’:

A przetho moy myly boze wthroyczy yedyny modlyą szye thobye przetho naszwyathsche drzewo szwyathego krzyza nakthorym nasch zbawyczyel vmączon prze nasche zbavyenye a thakyez przez zaszluga vyelyebney dzyevyche mathky yego bogoslawyoney Mariey y prze szaszluga wschythkych twoych szwyathych: y prze zaszlugą thych szwyathych kthorych reliquie sza wthym bozem domv (Naw: 141);

zasługa (2) ‘postępowanie, czyny, działania zasługujące na karę, tu o człowieku’:

A raczy my vproszycz mnye Nawoycze v szwego mylego aby my nyepokazowal groznego oblycza szwego: Any mye zdawal yakozem vynowata podlug mogych zaslug: Alye iszby mye kv zbawyenyv przylaczyl (Naw: 70).

Autoantonimy te, reprezentujące zjawisko enantioseмии⁹, zostały zaklasyfikowane do dwóch różnych kategorii pojęciowych, pierwszy z nich do 2.3.5.1. DOKTRYNA. WIARA, drugi do 2.3.5.4. ZASADY ŻYCIA WEDŁUG RELIGII. O przyporządkowaniu analizowanych jednostek do dwóch różnych kategorii pojęciowych decyduje ich odniesienie do innych osób, por. *zasługa* (1) – Matka Boża i święci, *zasługa* (2) – człowiek.

Kwestia przynależności danej jednostki leksykalnej do dwóch różnych kategorii pojęciowych (pól semantycznych) jest więc kolejnym wyzwaniem, przed którym staje onomazjolog. Innym przykładem pokazującym przynależność jednostek leksykalnych do różnych pól semantycznych jest jednostka nieciągła *wstać z martwych*, por. ilustrujący ją przykład: *Sdrowa bandz pany ktoregosz zesz vydzyala wstayacz z marthvych* (Naw: 31),

⁹ Enantiosemia to zjawisko, które polega na przypisywaniu dwóch przeciwstawnych znaczeń jednemu wyrazowi lub połączeniu wyrazowemu.

przyporządkowana do kategorii pojęciowej 2.3.5.1. DOKTRYNA. WIARA oraz 2.3.6. NIEZWYKŁOŚĆ. CUDA.

Perspektywy badawcze

Dalsze badania dotyczyć mogą przyporządkowania pozostałych autosemantycznych jednostek leksykalnych *Modlitewnika Nawojki* ze wszystkimi lokalizacjami do schematu klasyfikacyjnego SPJS. Ze wstępnych analiz wynika, że bogatą reprezentację zyskują m.in. takie kategorie pojęciowe, jak 2.1. ŻYCIE FIZYCZNE, por. np. wyrazy *człowiek* (s. 118), *ciało* (s. 47), *młode lata* (s. 162), *patrzeć* (s. 116), *łzy* (s. 119), *potrzebizny (...)* *cielestne* (s. 59), *doić* 'karmić piersią' (s. 29), *kęblać* 'karmić, niańczyć' (s. 29), *nie<0>beżrzana śmierć* (s. 60); 2.2. ŻYCIE PSYCHICZNE, por. np. wyrazy *mądrość* (s. 158), *rozum* (s. 158), *myśli* (s. 111), *pięć zmysłów* (s. 112), gdyż podmiotem modlącym się jest *Nawojka*, intensywnie obecna w całym analizowanym tekście modlitewnym.

Rozwiązanie skrótów

SPJS – Słownik pojęciowy języka staropolskiego, red. B. Sieradzka-Baziur, 2015, <https://spjs.ijp.pan.pl/> (dostęp: 22.09.2024).

Sstp – Słownik staropolski, red. S. Urbańczyk, t. 1–11, 1953–2002, Wrocław–Warszawa–Kraków.

Literatura

Brückner A., 1904, *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej. III Legendy i modlitewniki. Szkice literackie i obyczajowe*, Warszawa.

Burkhanow I., 2010, *Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology*, Rzeszów.

Jaberg K., 1932, *Sprachtradition und Sprachwandel*. Rektoratsrede gehalten an der 97. Stiftungsfeier der Universität Bern am 21. November 1931, Berno 1932.

Krček F., 1894, *Modlitewnik Nawojki. Studium językowe*, Kraków.

Łoś J., 1915, *Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543*, Kraków.

Makuchowska M., 1998, *Modlitwa jako gatunek języka religijnego*, Opole.

Puzynina J., 1968, *Co to jest onomazjologia*, „Lingua Posnaniensis”, t. XII/XIII, s. 119–124.

- Sadowski W., 2011, *Od litanii Gertrudy do litanii Nawojki*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, t. LXIV, nr 1, s. 33–54.
- Sieradzka-Baziur B., 2020, *Onomazjologiczny słownik online. Metodologia, zawartość, wykorzystanie w badaniach na przykładzie „Słownika pojęciowego języka staropolskiego”*, Kraków.
- Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, 2015, red. B. Sieradzka-Baziur, <https://spjs.ijp.pan.pl/> (dostęp: 22.09.2024).
- Słownik staropolski, 1953–2002*, red. S. Urbańczyk, t. 1–11, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Słownik staropolski. Supplement*, cz. I (*verba absentia*), 2014, red. E. Deptuchowa, Kraków.
- Szatan P., 2014, *Modlitewnik Nawojki. Studium źródłoznawcze*, „Analecta Cracoviensia”, t. 46, s. 171–189.
- Śmiech W., 1953, *Rozwój historyczny polskich grup spółgłoskowych *śř, *źř, *žř*, Łódź.
- Targosz K., 2004, *SOLA PULCHERRIMA SUPER SOLEM – „Nad słońce i nad miesiąc cudniejsza” (Modlitwa maryjna z Modlitewnika Gertrudy i Modlitewnika Nawojki)*, „Folia Historica Cracoviensia”, t. 10, s. 361–387.
- Taszycki W., 1956, *Pochodzenie polskiego języka literackiego*, Wrocław.
- Witczak T., 1999, *Literatura średniowiecza*, Warszawa.
- Zawitkowska W., 2003, *Modlitewnik Nawojki. (Kilka uwag o cennym zabytku piśmiennictwa polskiego i jego autorce. Na marginesie badań nad dziejami rodziny Konicznych w wiekach średnich)*, „Kresy Południowo-Wschodnie. Rocznik Regionalnego Ośrodka Kultury, Edukacji i Nauki w Przemyślu”, t. I, z. 1, s. 19–29.
- Zauner A., 1903, *Die romanischen Namen der Körperteile. Eine onomasiologische Studie*, „Romanische Forschungen”, t. 14, s. 339–530.

Edycje tekstu (wybór)

- Książeczka do nabożeństwa, na który się modliła S. Jadwiga, z rodu królów polskich, podług pierwszego rękopismu wraz z załączeniem naśladowania oryginału*, 1823, wydana staraniem i nakładem Jana Motty, Nauczyciela przy król. gimnazjum Poznańskim w Poznaniu, u wydawcy i u J.A. Munk, księgarza.
- Książeczka do nabożeństwa Jadwigi Księżniczki polskiej*, 1875, według pierwotnego wydania z r. 1823 powtórnie wydał Stanisław Motta w Poznaniu, nakładem J.K. Żupańskiego, w Warszawie, w księgarni Gebethnera i Wolffa.
- Modlitewnik Nawojki*, 2004, [w:] W. Wydra, W.R. Rzepka, *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, wyd. 3, Wrocław, s. 37–39 (wydawcy podają transliterację i transkrypcję fragmentu zabytku: k. 1–12v).

Onomasiological analysis of the lexis from *Modlitewnik Nawojki*

Summary

The subject of the onomasiological analysis is the vocabulary from medieval *Nawojka's Prayer Book*. It was examined what concepts related to spiritual life are represented by lexical units excerpted from a medieval text. The vocabulary collected within the concepts has been semantically ordered, creating semantic fields. The meaning archaisms and autoantonyms are a challenge for an onomasiologist.

Keywords: Old Polish, onomasiology, lexis, meaning archaism, autoantonym

Analiza onomazjologiczna leksyki z *Modlitewnika Nawojki*

Streszczenie

Przedmiotem analizy onomazjologicznej jest leksyka ze średniowiecznego *Modlitewnika Nawojki*. Ustalono, jakie pojęcia związane z życiem duchowym reprezentują jednostki leksykalne wyekszerpowane ze średniowiecznego za-
bytku. Słownictwo zgromadzone w obrębie pojęć zostało uporządkowane
znaczeniowo w celu stworzenia pól semantycznych. Wyzwaniem dla onoma-
zjologa są archaizmy semantyczne oraz autoantonimy.

Słowa kluczowe: język staropolski, onomazjologia, leksyka, archaizm znacze-
niowy, autoantonim